

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ
МИНИСТРЛИГИ**

**И.АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ**

**Ж.БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ
УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ**

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫ

Д.13.18.580 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда

УДК: 372:81 (575.2) (043.3)

АСКАР КЫЗЫ ЖЫЛДЫЗ

**ОРТО МЕКТЕПТИН ОКУУЧУЛАРЫНЫН ТИЛДИК
КОМПЕТЕНЦИЯЛАРЫН ӨРКҮНДӨТҮҮДӨ ПРОФЕССОР
К.К.САРТБАЕВДИН КЫРГЫЗ ТИЛИН ОКУТУУ МЕТОДИКАСЫНА
АРНАЛГАН ЭМГЕКТЕРИН КОЛДОНУУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ**

**13.00.02 - окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы
(кыргыз тили)**

Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2018

Диссертациялык иш Ж.Баласагын атындагы КУУнун филологиялык билим берүүнүн технологиялары кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи: педагогика илимдеринин доктору, профессор
Чыманов Жеңишбек Арыпович

Расмий оппоненттер: педагогика илимдеринин доктору, профессор
Батаканова Светлана Топчиевна

педагогика илимдеринин кандидаты, доцент
Карамендеева Чолпон Жологоновна

Жетектөөчү мекеме: Ош мамлекеттик университетинин кыргыз тилин жана адабиятын окутуунун методикасы кафедрасы.

Дареги: 714000, Ош ш., проспект А.Масалиев 33.

Диссертациялык иш 2018-жылдын 28-сентябрында саат 13.00дө И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин, Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жана Кыргыз билим берүү академиясынын алдындагы педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) жана психология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу боюнча уюштурулган Д 13.18.580 диссертациялык кенешинин жыйынында корголот.

Дареги: 720023, Бишкек шаары, 10-кичи району, Т.Саманчин көчөсү, 10а.

Диссертациялык иш менен И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин Илимий китепканасынан таанышууга болот.

Дареги: 720026, Бишкек шаары, Раззаков көчөсү, 51,
<http://arabaev.kg/do.kg>

Автореферат 2018-жылдын 30-июнунда таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, педагогика
илимдеринин кандидаты, доцент

Омурбаева Д.К.

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөө ишинин актуалдуулугу: Кыргыз тилин эне тили катары орто мектептерде окутуу, ал боюнча таалим-тарбия берүү маселеси кайрадан мамлекеттик деңгээлде каралып, кыргыз тилин мамлекеттик тил катары өнүктүрүүнүн көп жылдык улуттук программасы иштелип чыгып, ага ылайык орто мектепте кыргыз тилин окутуунун мамлекеттик предметтик стандарты, окуу программасы да олуттуу өзгөртүүлөргө, толуктоолорго дуушар болду. Предметтин стандарты менен окуу программасы кыргыз тилин окутуунун максаты менен милдетине, мазмуну менен каражатына, окутуу технологиясына инновациялык жаңылануу талаптарын койду. Мындай жаңылануу, баарыдан мурда, кыргыз тилин окутуунун мазмунуна тиешелүү болуп, мазмунду аныктоо атайын белгиленген компетенттүүлүктөргө негизделип жүргүзүлдү. Тактап айтканда, кыргыз тилин эне тили катары орто мектептерде окутуу тилдик, кептик жана маданий компетенттүүлүктөрдүн негизинде жүргүзүлүшү мыйзамдуу талап болуп калды. Н.Хомскийдин аныктамасы боюнча тилдик компетенция тил бирдиктерин, алардын мыйзамдарын эле билүү эмес, аларды өз турмушунда жана кебинде толук колдоно билүү жөндөмү болуп саналат. Азыркы талап боюнча орто мектепти аяктаган өспүрүм тилдик компетенция боюнча буларды толук өздөштүрүүгө тийиш:

- эне тилинин өз жашоо-турмушундагы, ишмердүүлүгүндөгү орду менен маанисин;
- кыргыз тилиндеги тил бирдиктерин, алардын тил системасындагы, кептеги жана тексттеги кызматтарын, ролун;
- тил илиминин бөлүмдөрүн жана алардын кептеги орду менен маанисин;
- кыргыз тилинин орфографиясы менен пунктуациясын;
- тил бирдиктерин, аларды жөнгө салган мыйзамдарды ж.б.

Кыргыз тилин өзүнчө предмет катары окутуу-үйрөтүү иштеринин тарыхы бир кылымдан ашып, окутуу жумуштары жалаң грамматикага негизделип келгени менен мектеп бүтүрүүчүлөрү тилдик компетенттүүлүккө толук ээ болбой келе жаткандыгы белгилүү. Грамматиканы окутуу эрежелерди жаттатуу, ага мисал келтирүү менен чектелип, тил окуучунун жашоо-турмушунан аёосуз ажыратылып келди. Кыргыз тилин окутууга коюлуп жаткан азыркы талап тилдин грамматикасын танбайт, ошол эле учурда аны окутуунун мазмуну катары да карабайт. Тилдин грамматикасы соңку талап боюнча окутуунун каражаты болууга тийиш. Мындай талапты ишке ашыруу үчүн ондогон жылдар бою грамматиканы окутуунун байтажрыйбасына, методикалык эмгектерге кайрадан кайрылып, алар кандай кылганда грамматика окутуунун каражаты кызматын аткара ала тургандыгын аныктоо зарылдыгы пайда болду.

Кыргыз тилин окутуунун методикасы илиминин өнүгүп, өркүндөөсүнө өзгөчө салым кошкон профессор К.К.Сартбаевдин методикалык эмгектерине кайрадан кайрылып, алардагы алгылыктуу, азыркы суроо-талаптарга жооп

берген ой-сунуштарын анализдөө, жалпылаштыруу, өркүндөтүү аркылуу бүгүнкү окуучулардын кыргыз тили боюнча тилдик компетенттүүлүктөрүн өркүндөтүүгө мүмкүнчүлүк бар деп билебиз. Албетте, профессор К.К.Сартбаевдин улам оңдоп, толуктоо менен алты жолу басылып чыккан, азыр да колдонулуп келе жаткан «Кыргыз тилин окутуунун методикасы» аттуу эмгеги ошол турушунда тилдик компетенттүүлүктү өркүндөтүүгө толук кызмат кыла албайт. Бирок ондогон жылдар бою колдонулуп, мектеп окуучусу да, мугалим да ага көнүп, тажрыйба топтолуп калган эмгектен баш тартып, аны жараксызга чыгарып салуу туура эмес. Профессор К.К.Сартбаевдин бай методикалык мурастарын кыргыз тилин окутууда V-IX класстардын окуучуларынын компетенттүүлүктөрүн калыптандырууга багыттап, азыркы талаптарга ылайык толуктап, өркүндөтүп, кайрадан иштеп чыгуу зарылдыгы бар. Бул диссертациялык ишибиздин темасынын актуалдуу экендигин айгинелеген биринчи жагдай болсо, экинчи маселе билим берүүнүн жалпы дидактикалык принциптерине байланыштуу. Жалпы дидактикалык принциптердин негизгилеринин бири болуп тарыхый (тарыхка кайрылуу же тарыхка таянуу деп да аталат) принцип эсептелет. Бул принциптин талаптары боюнча окутуу-үйрөтүү иш-аракеттери мурунку тарыхый бай-тажрыйбаларга, жетишкендиктерге, табылгаларга таянышы шарт. Ал тажрыйбалар мезгил талабына жараша өркүндөтүлүп, өзгөртүлүп колдонулушу окутуу иштерине сөзсүз өз салымын кошот.

Диссертациянын темасынын илимий программалар менен байланышы:

Изилдөө Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин филологиялык билим берүүнүн технологиялары кафедрасынын илимий изилдөө ишинин алкагында жүргүзүлгөн.

Изилдөөнүн объектиси: орто мектепте кыргыз тилин эне тили катары окутуу процесси.

Изилдөөнүн предмети: профессор К.К.Сартбаевдин методикалык мурастарын тилдик компетенцияны өркүндөтүүдө колдонуу.

Изилдөөнүн максаты: профессор К.К.Сартбаевдин методикалык мурастарын орто мектепте кыргыз тилин окутууда V-IX класстардын окуучуларынын тилдик компетенттүүлүктөрүн өркүндөтүүгө колдонуунун технологияларын иштеп чыгуу, эксперименттик текшерүү аркылуу колдонууга сунуш кылуу.

Коюлган максатка ылайык изилдөөгө төмөнкүдөй милдеттер коюлду:

1. профессор К.К.Сартбаевдин кыргыз тилин окутуунун методикасына арналган эмгектерин талдоо, жалпылаштыруу, аларды азыркы суроо-талаптарга ылайык толуктоо, өркүндөтүү;
2. профессор К.К.Сартбаевдин методикалык мурастарын кыргыз тилин окутуунун мазмуну эмес, каражаттары катары колдонуунун технологиясын азыркы педагогикалык жетишкендиктерге ылайык иштеп чыгуу;

3. иштелип чыккан технологиялардын эффективдүүлүгүн педагогикалык эксперименттик текшерүүлөрдөн өткөрүү, практикада колдонууга сунуш кылуу.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы: профессор К.К.Сартбаевдин кыргыз тилин окутуунун методикасы боюнча калтырган методикалык мурастарын окуп-үйрөнүү, талдоо, жалпылаштыруу менен V-IX класстардын окуучуларынын тилдик компетенттүүлүктөрүн жакшыртууга колдонуунун заманбап технологияларын иштелип чыгышы, алардын келечектүү перспективаларынын аныкталышы менен түшүндүрүлөт. Ошондой эле кыргыз тилин окутууда тарыхый принципти колдонуунун мааниси, талаптары тууралуу да алгачкы жолу сунуштар берилет.

Изилдөөнүн практикалык мааниси: профессор К.К.Сартбаевдин кыргыз тилин окутуунун методикасы боюнча иштеп чыккан эмгектери кыргыз тилин окутууга коюлуп жаткан азыркы талаптарга ылайык компетенттүүлүктөргө негиздеп окутууга карата кайрадан иштелип чыкты. Аларды практикада, сабак процессинде колдонууга болот жана V-IX класстардын окуучуларынын тилдик компетенттүүлүктөрүн жакшыртып, өркүндөтүүгө кызмат кылат. Бул багыттагы максаттарды ишке ашырууга кызмат кылган конкреттүү сабактардын үлгүлөрү иштелип чыгып, сунуш кылынды. Кыргыз тилин окутуунун каражаты катары грамматикалык материалдарды окутуунун алгылыктуу технологиялары иштелип чыкты.

Коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1. Азыркы окуу-нормативдик документтерде кыргыз тилин компетенцияларга негиздеп, тилдик, кептик жана маданий компетенттүүлүктөрдү калыптандырууга багыттап окутуу талабы коюлган. Профессор К.К.Сартбаевдин методикалык эмгектери грамматиканы окутууга багытталган. К.К.Сартбаевдин эмгектерин окуучулардын тилдик компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүүгө карата азыркы талаптарга ылайык толуктап иштеп чыгуу зарыл.

2. Профессор К.К.Сартбаевдин кыргыз тилинин фонетикасын, лексикасын, морфологиясын жана синтаксисин окутуу боюнча иштеп чыккан концепциялары, методикасы ар тараптан талданып, жалпылаштырылып, эне тилди компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун лингводидактикалык талаптарына ылайык окутуу технологиялары иштелип чыкты. Кыргыз тилинин бөлүмдөрү К.К.Сартбаев көрсөткөндөй өз-өзүнчө эмес, алар байланышта, компетенттүүлүккө негизделип, биримдикте окутулушу керек.

3. Профессор К.К.Сартбаевдин методикалык мурастарын өркүндөтүп колдонуунун биз иштеп чыккан технологиялары эффективдүү экендигин педагогикалык эксперименттик иштер тастыктады. V-IX класстардын окуучуларынын байкоочу жана эксперименттик топтордогу берген жооптору сунуш кылынган технологиялардын алгылыктуулугун көрсөттү. Тилдик жана кептик компетенцияларды биримдикте окутуунун зарылдыгы айкындалды.

Издөнүүчүнүн жекече салымы: профессор К.К.Сартбаевдин илимий-методикалык эмгектери изденүүчү тарабынан жекече талдоого алынып,

окумуштуу-педагогдун кыргыз тил илиминин бөлүмдөрүн окутуу боюнча иштеп чыккан концепциялары, методдору жана каражаттары өз алдынча талданып аныкталды. Профессор К.К.Сартбаевдин методикалык эмгектерин кыргыз тилин окутууга коюлуп жаткан азыркы талаптарга ылайык кайрадан иштеп чыгуу изденүүчү тарабынан өз алдынча аткарылды. Окутуунун сунуш кылынган технологиялары жекече иштелип чыкты. Педагогикалык эксперименттик иш-аракеттер изденүүчүнүн өзү же ал сунуш кылган үлгүлөрдө өзүнүн катышуусу менен аткарылды.

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын апробацияланышы. Изилдөөнүн жыйынтыктары кафедранын жыйындарында, методикалык семинарларда талкууланды. Республикалык жана эл аралык илимий-практикалык конференцияларда баяндамалар жасалды. Атайын ачык сабактар өтүлүп, алар талкууланды. Макалалар жарыяланды.

Изилдөөнүн толук жарыяланышы: изилдөөдөн алынган натыйжалар эл аралык жана республикалык илимий конференциянын жыйнактарында, илимий-практикалык журналдарда, ЖОЖдордун Жарчыларына жарыяланды. Бардыгы 15 макала жарык көрдү.

Эмгектин эксперименттик базасы: Кочкор районундагы Аблес уулу Алайдар атындагы орто мектеби, Кемин районундагы А.Токомбаев атындагы Кайыңды орто мектеби, Бишкек шаарындагы №2, №51, №78, №85-жалпы билим берүүчү орто мектептери болду.

Диссертациянын көлөмү жана түзүлүшү: диссертация киришүүдөн, үч глава жана алардын корутундуларынан, жалпы корутунду жана пайдаланылган адабияттардын тизмесинен (158) турат. Жалпы көлөмү – 170 бет, анын ичинен диссертациянын тексти – 157 бет.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө теманын актуалдуулугу, максат-милдеттери аныкталып, иштин илимий жаңылыгы, практикалык мааниси, коргоого коюлуучу негизги жоболор тууралуу маалыматтар берилди.

I глава “Профессор К.К.Сартбаевдин кыргыз тилин окутууга арналган методикалык мурастары тууралуу” деп аталып, бул главада окумуштуунун педагогикалык ишмердүүлүгү жана кыргыз тилин окутуунун методикасы боюнча жазган эмгектери талдоого алынып, жалпылаштырылды.

Профессор К.К.Сартбаев – кыргыз тилинин бөлүмдөрүн окутууну өз-өзүнчө карап, ар бир бөлүмдүн максаты, мазмуну, аны окутуунун методдору менен каражаттарын көрсөтүп берген. Бирок окутуунун милдеттери өзүнчө көрсөтүлбөй, алар максат менен биримдикте берилген. Мисалы, окумуштуу фонетиканы окутуунун максатын 14кө бөлүп көрсөткөн. Чындыгында, алар окутуунун максаты эмес, милдеттери болуп саналат. К.К.Сартбаевдин аныктоолорун толуктап, өркүндөтүп кыргыз тилинин фонетикасын окутуунун максаты менен милдеттерин төмөндөгүдөй аныктадык (караңыз: сүрөт 1.5.).

Кыргыз тилинин фонетикасын окутуу

Максаттары:	Милдеттери:
<ol style="list-style-type: none"> 1. Окуучулардын кыргыз тилинин тыбыштык системасын аң-сезимдүү түрдө өздөштүрүлүшү. 2. Окуучуларды азыркы кыргыз адабий тилинин орфографиялык нормалары менен жетик куралдандыруу. 3. Окуучулардын орфоэпиялык көндүмдөрүн калыптандыруу. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Кыргыз тилинин тыбыштык системасы тууралуу толук маалымат берүү, тыбыштык системанын лексика, сөз жасоо жана морфология менен байланышын көрсөтүү. 2. Тыбыш менен тамганы ажырата билүүгө үйрөтүү, орфографиялык сабаттуулугун арттыруу. 3. Үндүү, үнсүз тыбыштарды, алардын бөлүнүштөрүн үйрөтүү. 4. Үндөштүк мыйзамын толук түшүндүрүү. 5. Кептеги (сүйлөөдөгү) тыбыштык өзгөрүүлөрдүн болушун түшүндүрүү. 6. Орфоэпиялык нормаларга ылайык туура сүйлөөгө көнүктүрүү. 7. Орфографиялык сөздүктөр менен иштөө көндүмдөрүн калыптандыруу. 8. Басым, интонацияны туура коюп, сүйлөөгө көнүктүрүү.

Сүрөт 1.5. Кыргыз тилинин фонетикасын окутуунун максат-милдеттери

Кыргыз тилинин грамматикасын окутуунун максаты менен мазмунун К.К.Сартбаев төмөнкүдөй аныктаган:

Окутуунун максаты: Мектептерде грамматика сабагын окутуу иши окуучуларды грамматикалык жактан туура сүйлөөгө, туура жазууга үйрөтүп, алардын оозеки жана жазуу сөздөрүндөгү баш аламандыкты жолго салууга тийиш.

Окутуунун мазмуну: Грамматикалык эрежелер «Грамматикалык эрежелерди окуучулардын өздөштүрүшүнүн мааниси зор, ...грамматикалык эреже окуучулардын эне тилинен алган билимдерин тактайт, аны системалаштырууга, окуучулардын речтерин белгилүү бир тартипке салып турууга мүмкүнчүлүк берет».

Биз грамматиканы окутуунун максаты менен милдетин жалпы бербестен, ар бир бөлүм боюнча өз-өзүнчө бердик.

К.К.Сартбаев окуучулардын сөзүн өстүрүүгө өзүнчө токтолуп, максаты менен мазмунун көрсөткөн.

Окутуунун максаты: Окуучуларды так, ачык, мазмундуу, көрктүү, туура сүйлөөгө үйрөтүү.

Окутуунун мазмуну: Оозеки реч, жазуу речи, сөз, сөздүн жасалышы, сөз маанилери, омоним, синоним, антоним, архаизм, неологизм, диалектизм.

Бул бөлүм соңку мезгилдерде кыргыз тилин окутуунун «байланыштуу кеп» деп аталган бөлүмүндө берилет. Азыркы талап боюнча байланыштуу кепти окутуунун максат-милдети менен мазмуну төмөнкүдөй (караңыз: сүрөт 1.8.):

Сүрөт 1.8. Байланыштуу кепти окутуунун максат-милдети жана мазмуну

Профессор К.К.Сартбаев кыргыз тили сабагында текст менен иштөө маселесине да кайрылып, иштөөнүн бир нече ык-жолдорун сунуш кылган. Бирок ал сунуштардын бардыгы сүйлөм менен иштөөнүн алкагында калган.

Окумуштуунун кыргыз тилин окутуунун методикасы боюнча калтырган педагогикалык мурастарын талдоо, жалпылаштыруу менен төмөндөгүдөй тыянак чыгарууга болот:

Профессор К.К.Сартбаев – кыргыз элинин алгачкы жана прогрессивдүү агартуучулары болгон И.Арабаевдин, К.Тыныстановдун, С.Нааматовдун ж.б. педагогикалык, методикалык, устаттык ишмердүүлүктөрүн байтажрыйбаларын андан ары улап, толуктап, байытып келген методист-окумуштуу.

Ал өз мезгилинин талаптарына ылайык кыргыз тилин окутуунун лингвистикалык-дидактикалык негиздерин аныктап, ал негиздер бүгүнкү күндө да практикада кеңири колдонулуп келет.

Профессор К.К.Сартбаев алгачкылардан болуп кыргыз тилин окутуунун максат-милдетин, мазмунун аныктап, окутуунун жалпы дидактикалык принциптерин сунуш кылган. Ал принциптер азыркы учурда да колдонулуп келет.

Профессор К.К.Сартбаев кыргыз тилинин бөлүмдөрүн окутуунун концепцияларын алгачкылардан болуп иштеп чыккан.

Профессор К.К.Сартбаевдин педагогикалык-методикалык мурастары кыргыз тилин окутууда окуучулардын тилдик компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүп, өркүндөтүүдө колдонууга болот. Ал үчүн бай методикалык мурастарды терең талдап, соңку талаптарга ылайык толуктоо, кошумчалоо жана жайылтуу иштерин жүргүзүү зарыл.

II глава “Окуучулардын тилдик компетенцияларын өркүндөтүүдө профессор К.К.Сартбаевдин методикалык эмгектерин колдонуунун методикалык шарттары” деп аталып, профессор К.К.Сартбаевдин эмгектерин кыргыз тилин окутууга коюлуп жаткан азыркы талаптарга ылайык колдонуунун методикалык шарттарын аныктап берүүгө аракет кылдык. Окуучулардын тилдик компетенттүүлүктөрүн өркүндөтүүнүн негизги мааниси алардагы лингвистикалык түшүнүктөрдү калыптандыруу болуп саналат. Биз лингвистикалык түшүнүктөрдүн негизги структуралык элементтерин аныктап, колдонууга сунуш кылдык. Ал төмөндөгүдөй болду (караңыз: сүрөт 2.1.):

Сүрөт 2.1. Лингвистикалык билимдер системасынын негизги структуралык элементтери

Профессор К.К.Сартбаевдин методикалык эмгектеринде кыргыз тилин окутууда окуучулардын тилдик компетенттүүлүктөрүн калыптандырып, өркүндөтүүгө өзгөчө маани берилген. Ал эми кептик компетенттүүлүктү калыптандыруу боюнча жалпылаштырылган гана маалыматтар берилген. Бул совет мезгилиндеги “тилди окутуунун негизин грамматика түзөт” деген

жобонун бекем сакталышы менен түшүндүрүлөт. Окумуштуу-педагогдун тилдик түшүнүктөрдү окутууга карата өзгөчө мамилеси азыркы учурда тилдик компетенцияны окутууга кызмат кыла алат. Биз педагогдун методикалык эмгектерине таянуу менен V-IX класстын окуучулары өздөштүрүүгө тийиш болгон тилдик түшүнүктөрдүн системасын сунуш кылабыз (караңыз: сүрөт 2.2.).

Тилдик (лингвистикалык) түшүнүктөрдүн системасы								
Фонетика	Графика орфография	Пунктуация	Лексика фразеология	Сөз жасоо	Морфология	Синтаксис	Стилистика	Текст
↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓
Тыбыш	Графика	Чекит	Сөз	Уңгу	Сөз формасы	Сөз айкашы	Стиль	Текст
Муун	Алфавит	Кош чекит	Татаал сөз	Мүчө	Сөз түркүмдөрү	Сүйлөм	Стилистика	Тексттин бирдиктери
Басым	Тамга	Үтүр	Фразеология	Морфема	Маани берүүчү	Жөнөкөй сүйлөм	Стилдин түрлөрү	Текст талдоо
Интонация	Жазуу	Илеп белгиси	Лексикология	Сөз жасоочу	Кызматчы сөздөр	Татаал сүйлөм		Текст түзүү
	Жазуунун принциптери	Суроо белгиси	Лексикалык маани	Сөз өзгөртүүчү				
		Тырмакча		Форма жасоочу				
		Кашаа						

Сүрөт 2.2. Тилдик түшүнүктөрдүн системасы

Мектепте кыргыз тилин окутууда окуучулардын тил боюнча илимий түшүнүктөрүн калыптандырып аларды терең өздөштүрүүсүнүн мааниси чоң. Орус тилин окутуунун методикасы боюнча белгилүү адис, академик А.В.Текучев аталган маселе боюнча төмөнкүдөй деп айткан: «Язык обладает исключительным свойством: он является одним из важнейших средств развития способности человека, к абстрагированию этих способностей играет грамматика, понятия, определения, правила и классификация которой представляют собой результат широких обобщений большого фактического языкового материала». Мындан улам тил боюнча илимий түшүнүктөрдү, так айтканда, лингвистикалык түшүнүктөрдү окутуп-үйрөтүү аркылуу окуучулардын тилдик материалдарды жалпылаштырып, тактап, аларды орундуу колдонууга шарт түзүлө тургандыгы ачык көрүнөт. Профессор К.К.Сартбаев сөз болуп жаткан маселе боюнча мындайча корутунду чыгарат: «...мектептерде окуучуларга эне тил сабагын окутууда негизги максаттардын бири – теориялык жактан грамматикалык эрежелерди, тилдик закондорду жазуу түрүндө жана оозеки речте колдоно билүүгө жетишүү». Берилген цитаталарда лингвистикалык түшүнүктөрдү окутуунун жалпы дидактикалык негиздери ашкере жалпылаштырылып, тезис түрүндө айтылгандыгы байкалат. Илимий түшүнүктөрдүн окуучулардын кеп ишмердүүлүктөрүн өркүндөтүүдөгү ролу менен мааниси өтө жогору коюлуп, алар тилди окутуунун мазмуну катары каралып келгендиги да цитаталардан байкалып турат. Эң соңку мезгилдерге чейин тилди окутууда лингвистикалык

түшүнүктөргө, мыйзам-эрежелерге, аныктама, классификацияларга артыкчылыктуу маани берилип, анын натыйжасында кыргыз тилин окутуу жандуу жана турмушта колдонууга керектүү тилди эмес, жалаң тил мыйзамдарын, тилдин грамматикасын окутууга арналып келди. Натыйжада кыргыз тили сабагы жалаң эреже-аныктамаларды курулай жаттоонун, кызыксыз жана керексиз теорияны окутуунун тажатма сабагына айлангандыгын практик мугалимдер да, окумуштуу-методисттер да белгилеп келет.

Биз кыргыз тили сабагында аныктамалардын, эрежелердин, мыйзамдардын, жалпы эле лингвистикалык-теориялык материалдардын окутулушун, үйрөтүлүшүн танбайбыз, жокко чыгарбайбыз. Бирок ал материалдар тилди окутуунун мазмунун түзбөстөн, окутуунун негизги максаты – окуучулардын кеп ишмердүүлүгүн өркүндөтүүгө кызмат кылып, ал максатка жетүүнүн каражаты болушун кубаттайбыз.

Кыргыз тили мугалими тигил же бул лингвистикалык түшүнүктү окуучуларга үйрөтүүдө түшүнүктүн маңыздуу өзгөчө белгилерин, практикалык, кептик аткарган кызматын өзү толук аңдап-билип, түшүнүктү калыптандыруунун максатын так аныктап алуусу зарыл. Мисалы, «тыбыш», «сөз» түшүнүктөрүнүн төмөнкүдөй маңыздуу белгилери бар: 1) тыбыш – адамдардан чыккан үн, материалдуу; 2) тилдин материалдык көрүнүшү; 3) структура (үн агымы); 4) касиеттери (сөз жасайт, сөз өзгөртөт); 5) жаратылышы (тоскоолдукка учурабайт, тоскоолдукка учурайт); 6) үндүн узундугу (кыска, созулма); 7) шыбыштын катышы (жумшак, уяң, каткалаң).

Ал эми «сөз» түшүнүгүнүн маңыздуу белгилери төмөнкүлөр: 1) сөз – бир же бир нече тыбыштан жасалат; 2) сөз – тилдин маанилик көрүнүшү; 3) структурасы (тыбыштардын белгилүү ырааттуулукта келиши); 4) касиеттери (маани билдирет, сүйлөм түзөт); 5) жаратылышы (лексикалык маани, грамматикалык маани); 6) маанилик өзгөрүүсү (тике, өтмө, каймана) ж.б.

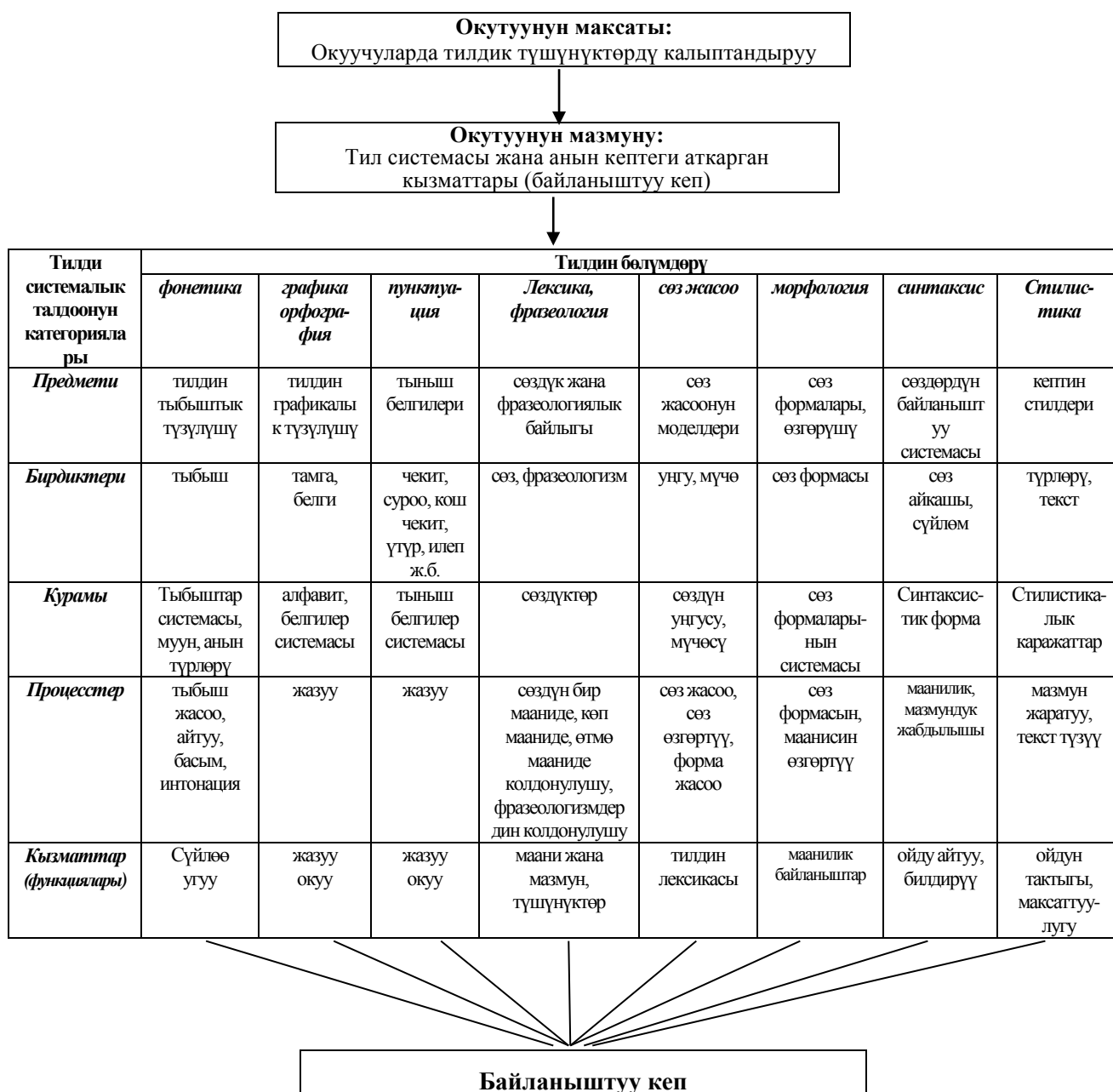
Талданган эки түшүнүктүн маңызы теориялык аспектиден эмес, практикалык, т.а. кеп ишмердүүлүгүн жүргүзүүдөгү орду жана кызматы менен байланышта окутулушу талап кылынат. Лингвистикалык түшүнүктөрдү калыптандырууда ар бир түшүнүктүн маңыздуу белгилерин аныктап алып, аларды сүйлөө, кеп ишмердүүлүгүн өркүндөтүү маселеси менен биримдикте жүргүзүүнүн зарылдыгы илимде толук далилденген.

Сөз түркүмдөрүн окутуудагы лингвистикалык түшүнүктөрдү калыптандыруу үчүн тил илиминде кеңири тараган «маани берүүчү сөз түркүмдөрү» жана «кызматчы сөз түркүмдөрү» деген түшүнүктөрдү окутуудан мурда, маани берүүчү сөз түркүмдөрүн экиге бөлүп, алардагы лингвистикалык түшүнүктөрдү үйрөтүүнү алгылыктуу деп эсептейбиз. Бул үчүн алгач эки сөз түркүмү, зат атооч жана этиш өзүнчө бөлүнүп алынат.

Зат атооч сөздөр конкреттүү заттарды жана абстрактуу түшүнүктөрдү билдирген сөздөрдүн тобу болуп эсептелет. Ал эми этиш сөздөр ошол зат атоочтордун кыймыл-аракетин билдирет. Биринчиси – ким? эмне? деген суроого жооп берсе, экинчиси эмне кылды? деген суроого жооп берет.

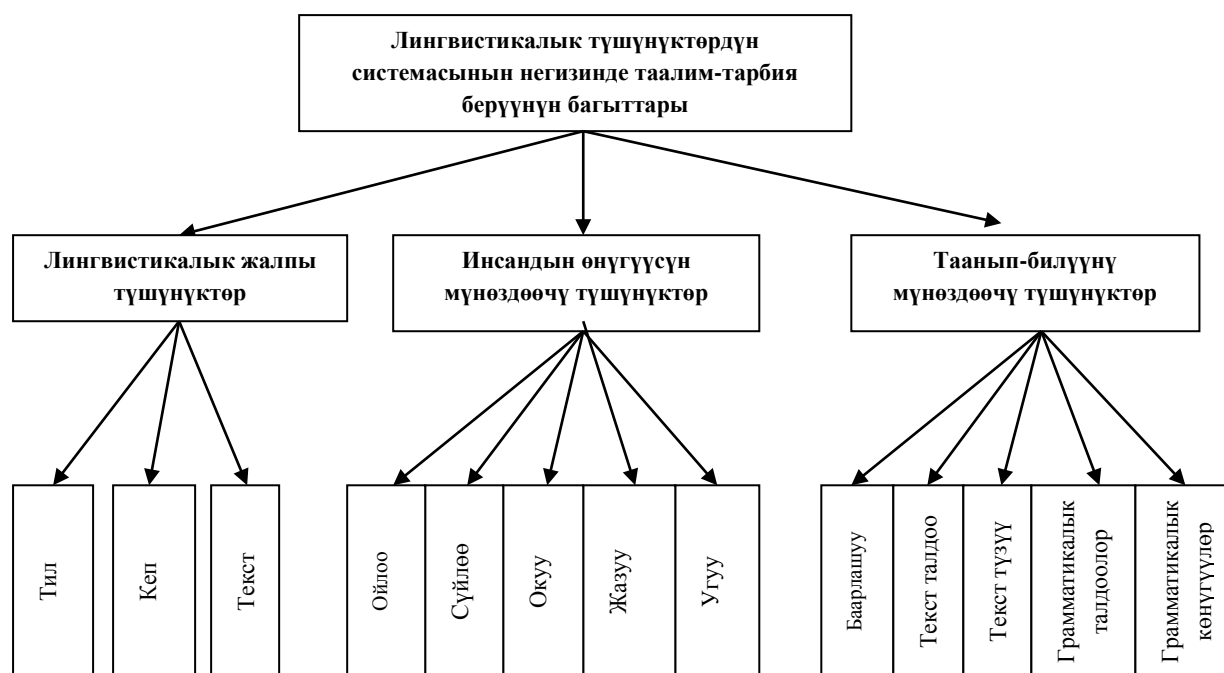
Калган сөз түркүмдөрү ушул эки сөз түркүмүнө кызмат кылат. Окутуу, үйрөтүү ушул түшүнүктөргө негизделет.

Профессор К.К.Сартбаевдин кыргыз тилин окутуунун методикасына арналган эмгектерин терең талдоо менен алар, негизинен, окуучулардын тилдик компетенттүүлөктөрүн калыптандырып, өнүктүрүүгө багытталгандыгы менен баалуу жана керектүү деп билебиз. Окумуштуунун тилдин бөлүмдөрүн окутуу боюнча калтырган методикалык мурастарын кеңири пайдаланып, аларды азыркы талаптарга шайкеш толуктоо, кошумчалоо менен тилдик түшүнүктөрдү калыптандырууну коммуникативдик компетенттүүлүк менен байланышта окутуунун системасын иштеп чыктык. Мында тилдин ар бир бөлүмү өз алдынча окутулбастан, алардын бардыгы аткарган функцияларына жараша байланыштуу кеп (коммуникация) менен биримдикте берилди (караңыз: сүрөт 2.3.).

Сүрөт 2.3. Окуучуларда тилдик түшүнүктөрдү кептик компетенция менен байланышта калыптандыруунун парадигмасы

Тилдик (лингвистикалык) түшүнүктөрдү мектеп окуучуларында калыптандыруунун профессор К.К.Сартбаев сунуш кылган концепциясына таянып тилдик компетенцияларды калыптандырууга коюлуп жаткан азыркы талаптарга ылайык окуучулардын өздөштүрө турган тилдик түшүнүктөрдүн системасынын негизинде таалим-тарбия берүүнүн багыттарын аныктадык (караңыз: сүрөт 2.4.).

Сүрөт 2.4. Лингвистикалык түшүнүктөрдүн системасынын негизинде таалим- тарбия берүүнүн багыттары

III глава “Педагогикалык эксперименттик иштерди уюштуруу, жүргүзүү жана жыйынтыктары” деп аталып, бул главада эксперименттик иш-аракеттер кеңири колдонулуп, салтка айланган үч этапта жүргүзүлдү. Адегенде ар бир этаптын максат-милдеттери аныкталып алынды. Ар бир этаптын максатына ылайык илимий-методикалык эмгектерди, айрыкча профессор К.К.Сартбаевдин методикалык мурастары окуп-үйрөнүлдү, жалпылаштырылды, нормативдик документтер менен толук таанышылды, мындан сырткары байкоо, аңгемелешүү, сурамжылоо, анкета алуу, тесттик суроолорго жооп алуу, сабактарга катышуу, талдоо, сабак өтүү, жазуу жумуштарын жүргүзүү, аларды текшерүү, өтүлүүчү сабактардын моделин иштеп чыгуу, окуучулардын оозеки жоопторун талдоо, мугалимдер менен семинарларды өткөрүү ж.б. методдор ылайыгына жана зарылдыгына жараша колдонулду.

Эксперименттик иштердин биринчи этабы (2006-2012-жылдар) аныктоочу деп аталып, анын жалпы мазмунун сүрөт түрүндө берсек, ал төмөндөгүдөй болду:

Максаты	Кыргыз тилин орто мектепте окутуунун жалпы абалы менен жакындан таанышып, окуучулардын тилдик компетенцияларын калыптандыруунун практикадагы ийгилик, кемчиликтерин аныктоо, илимий божомолдун негизин иштеп чыгуу.
Милдети	Педагогикалык эксперименттик иштерди жүргүзүүнүн мазмунуна ык-жолдорун, каражаттарын, багыттарын аныктоо.
Изилдөөнүн методдору	Окуп-үйрөнүү, жалпылаштыруу, системалаштыруу, педагогикалык байкоо, ангемелешүү, сурамжылоо, сабактарга катышуу, талдоо, жазуу иштерин жүргүзүп, текшерүү ж.б.
Натыйжалар	Орто мектепте кыргыз тилин окутууда профессор К.К.Сартбаевдин эмгектеринин колдонулушу аныкталды. Окуучулардын тилдик компетенцияларынын деңгээлдери аныкталды. Практикалык тажрыйбалар үйрөнүлдү. Кийинки этаптарда зарыл аткарылуучу иш-аракеттердин мазмуну, багыты такталды.

Сүрөт 3.1. Эксперименттик иштин аныктоочу этабы

Эксперименттик иштердин аныктоочу этабы Бишкек шаарынын кыргыз тилдүү мектептери, Чүй, Ысык-Көл, Нарын жана Талас областарынын бир катар мектептеринде жүргүзүлдү. Бул иштерге бардыгы болуп 37 мугалим, V-IX класстын 650 окуучусу (325 окуучу – эксперименталдык класс, 325 окуучу – байкоочу класс) тартылды.

Сабактарга катышуу, аларды анализдөө жана мугалимдер менен ангемелешүү, анкета алуу иштерин жүргүзүү менен катар мугалимдерге төмөндөгү суроолор берилди: 1. Окуучулардын тилдик компетенцияларын калыптандыруунун максатын кандай түшүнөсүз? 2. Фонетиканы окутууда тексти колдоносубуз? 3. Окуучулардын орфографиялык сабаттуулуктарын өркүндөтүүнүн натыйжалуу ык-жолдору кайсылар? 4. Окуучулардын сөз байлыгын өстүрүүнүн максаты эмне? 5. Морфологияны окутуудагы негизги кыйынчылыктар кайсылар?

Мугалимдердин берген жоопторунун негизинде кыргыз тилин компетенттүүлүккө негиздеп окутууда окуучулардын тилдик компетенцияларын калыптандыруунун абалы боюнча төмөнкүлөр аныкталды:

– кыргыз тили мугалимдери тилдик (лингвистикалык) түшүнүктөрдү сүйлөө, кеп, реалдуу турмуш менен байланышта окутуп-үйрөтүүгө жетиштүү көңүл бурушпайт;

– тилдик түшүнүктөр боюнча маалыматтар, негизинен, кыргыз тили окуу китептеринин алкагында гана окутулат;

– тилдик түшүнүктөрдү үйрөтүүдө эреже-аныктамаларга басым коюлат ж.б.

Натыйжада:

– мектеп окуучуларынын тилдик (лингвистикалык) түшүнүктөрү үстүрт, окуу китебинде берилген эрежелерди механикалык жаттап алуу кеңири тараган;

– тилдик түшүнүктөрдүн сүйлөө, окуу, угуу жана жазуу менен болгон байланышын, карым-катышын ачып бере алышпайт;

– тилдик түшүнүктөрдүн маңызын, сүйлөөдөгү мааниси менен ролуна болгон кызыгуу абдан начар ж.б.

Мектеп окуучуларынын тилдик компетенттүүлүктөрүнүн өнүгүүсүн аныктоо үчүн байкоочу жана эксперименталдык класстын окуучуларына окуу программасына ылайык төмөнкүдөй суроолор таратылып берилип, аларга жазуу түрүндөгү жооптор алынды.

5-класска: 1. Кыргыз тилинин фонетикасын билүүнүн кандай зарылдыгы бар? 2. Кыска үндүү тыбыштар созулма үндүү тыбыштардан эмнеси менен айырмаланат? 3. Эки тыбышты билдирген тамгалар кайсылар? 3. Тыбышты билдирбеген тамгалар барбы? 4. Орфографияны билүү сага эмне берет?

6-класска: 1. Кыргыз тилиндеги кандай сөздүктөрдү билесин? 2. Фразеологизмдерден мисал келтир. 3. Сөз жасоонун кандай жолдору бар? 4. Кыргыз тилиндеги сын атоочтор кандай кызмат аткарат? 5. Ат атооч сөздөрдөн мисал келтир.

7-класска: 1. Сырдык сөздөрдөн мисал келтир. 2. Тактооч деп эмнени айтабыз? 3. Кызматчы сөздөр кандай милдетти аткарат? 4. Тууранды сөздөрдөн мисал келтир. 5. Сан атоочторду катыштырып үч сүйлөм түз.

8-класска: 1. Кош чекит белгиси качан коюлат? 2. Сүйлөм канча сөздөн турат? 3. Сөз айкашынын түрлөрү кайсылар? 4. Суроолуу сүйлөм кантип түзүлөт? 5. Сүйлөмдөрдүн айкындооч мүчөлөрү кайсылар?

9-класска: 1. Тең байланыштагы татаал сүйлөмгө мисал келтир. 2. Тырмакча белгиси качан коюлат? 3. Төл жана бөтөн сөзгө мисал келтир. 4. Татаал сүйлөмдөргө кандай тыныш белгилери коюлат? 5. Сүйлөмгө мүчө боло албаган сөздөрдү катыштырып сүйлөм түз.

Кыргыз тилиндеги мектептердин V-IX класстын окуучуларынан алынган жооптордун натыйжалары төмөнкүдөй болду (караңыз: таблица 3.1.).

Таблица 3.1. – Алынган жооптор, алардын пайыздык катышы.

Бардыгы 120 окуучу										
Суроолор	1		2		3		4		5	
5-класс	Туура жооптор	Туура эмес жооптор	Туура жооптор	Туура эмес жооптор	Туура жооптор	Туура эмес жооптор	Туура жооптор	Туура эмес жооптор	Туура жооптор	Туура эмес жооптор
Байкоочу класс (60 окуучу)	27 45%	33 55%	26 43%	34 57%	28 47%	32 53%	25 42%	35 58%	24 40%	36 60%
Эксперимент. кл. (60 окуучу)	31 52%	29 48%	31 51%	29 49%	31 52%	29 48%	29 48%	31 52%	28 47%	32 53%
Пайыздык өсүш	7%		8%		5%		6%		7%	
Бардыгы 130 окуучу										
Суроолор	1		2		3		4		5	

6-класс	Туура жооптор	Туура эмес жооптор	Туура жооптор	Туура эмес жооптор	Туура жооптор	Туура эмес жооптор	Туура жооптор	Туура эмес жооптор	Туура жооптор	Туура эмес жооптор
Байкоочу класс (65 окуучу)	28 43%	37 57%	27 41%	38 59%	26 40%	39 60%	30 46%	35 54%	29 45%	36 55%
Эксперимент. кл. (65 окуучу)	32 49%	33 51%	32 49%	33 51%	29 45%	36 55%	33 51%	32 49%	32 49%	33 51%
Пайыздык өсүш	6%		8%		5%		5%		4%	
Бардыгы 150 окуучу										
Суроолор	1		2		3		4		5	
7-класс	Туура жооптор	Туура эмес жооптор	Туура жооптор	Туура эмес жооптор	Туура жооптор	Туура эмес жооптор	Туура жооптор	Туура эмес жооптор	Туура жооптор	Туура эмес жооптор
Байкоочу класс (75 окуучу)	34 45%	41 55%	48 64%	27 36%	51 68%	24 32%	43 57%	32 43%	49 65%	26 35%
Эксперимент. кл. (75 окуучу)	37 49%	38 51%	53 71%	22 29%	55 73%	20 27%	47 62%	28 38%	54 71%	21 29%
Пайыздык өсүш	4%		7%		5%		5%		6%	
Бардыгы 128 окуучу										
Суроолор	1		2		3		4		5	
8-класс	Туура жооптор	Туура эмес жооптор	Туура жооптор	Туура эмес жооптор	Туура жооптор	Туура эмес жооптор	Туура жооптор	Туура эмес жооптор	Туура жооптор	Туура эмес жооптор
Байкоочу класс (64 окуучу)	28 44%	41 56%	29 45%	35 55%	30 47%	34 53%	31 48%	33 52%	33 52%	31 48%
Эксперимент. кл. (64 окуучу)	32 50%	32 50%	33 51%	31 49%	35 54%	29 46%	36 56%	28 44%	37 57%	27 43%
Пайыздык өсүш	6%		6%		7%		8%		5%	
Бардыгы 122 окуучу										
Суроолор	1		2		3		4		5	
9-класс	Туура жооптор	Туура эмес жооптор	Туура жооптор	Туура эмес жооптор	Туура жооптор	Туура эмес жооптор	Туура жооптор	Туура эмес жооптор	Туура жооптор	Туура эмес жооптор
Байкоочу класс (61 окуучу)	28 46%	33 54%	31 51%	30 49%	27 44%	34 56%	29 47%	32 53%	30 48%	32 52%
Эксперимент. кл. (61 окуучу)	32 52%	30 48%	36 59%	25 41%	31 51%	30 49%	32 52%	30 48%	33 54%	28 46%
Пайыздык өсүш	6%		8%		7%		5%		6%	

Алынган натыйжалардан улам мектеп окуучуларынын тилдик компетенттүүлүктөрүн арттыруунун алгылыктуу жана натыйжалуу ык-жолдорун аныктап, аларды сабакта колдонуп, текшерүү зарыл экендиги аныкталды.

Ал эми мугалимдердин жоопторунан окуучулардын тилдик компетенцияларын өркүндөтүүгө болгон иш-аракеттери теориялык негизде болуп, практика менен байланышы кыйла солгун жүргүзүлө турганы белгилүү болду.

Эксперименттик иштердин экинчи этабы (2012-2015-жылдар) калыптандыруучу деп аталып, анда төмөнкүдөй иштер аткарылды.

Максаты	Мектеп окуучуларынын тилдик компетенцияларын өркүндөтүүдө профессор К.К.Сартбаевдин методикалык эмгектерин азыркы талаптарга ылайык колдонуунун технологиясын иштеп чыгуу, эксперименттик текшерүүдөн өткөрүү.
Милдети	Кыргыз тилин окутууда окуучулардын тилдик компетенцияларын

	өнүктүрүү боюнча мугалимдер кандай теориялык жана практикалык маалыматтарга муктаж экендигин аныктоо; окуучуларда аталган компетенциялардын терең болушун камсыз кылган ык-жолдорду, каражаттарды жана формаларды иликтөө; суроо-талаптарын, мүмкүнчүлүктөрүн аныктоо; лингвистикалык түшүнүктөрдүн системасын түзүү.
Изилдөөнүн методдору	Аңгемелешүү, сабактарга катышуу, талдоо, анкеталык суроолорго жооп алуу, сабактын үлгүлөрүн иштеп чыгып, алар менен сабак өтүү, жазуу иштерин жүргүзүү, аларды талдоо, тест алуу, окуучулар менен аңгемелешүү.
Натыйжалар	Мугалимдердин окуучуларда тилдик компетенцияларды өркүндөтүү боюнча тажрыйбалары такталды, тилдик билим берүүдөгү кемчиликтер айкындалды. Теориялык маалыматтардын практика менен болгон байланышынын солгун экендиги байкалды. Окуучулар грамматиканы, грамматикалык эрежелерди терең өздөштүрбөстөн, механикалык жаттоо менен чектелишери байкалды. Тилдик компетенцияларды өркүндөтүүгө өбөлгө болуучу технологияларды иштеп чыгууга мүмкүнчүлүк түзүлдү.

Сүрөт 3.2. Эксперименттик иштердин калыптандыруучу этабы

Эксперименталдык класстарда (V–IX) биз иштеп чыккан «Окуучуларда тилдик түшүнүктөрдү кептик компетенция менен байланышта калыптандыруунун парадигмасы» (караңыз: сүрөт 2.3.) боюнча кыргыз тили сабактарынын циклдери өтүлдү. Тилдик компетенцияны өнүктүрүүдө К.К.Сартбаевдин концепциясы таяныч катары пайдаланылды (караңыз: сүрөт 2.4.)

Калыптандыруучу этапта жүргүзүлгөн иш-чаралар, алардан алынган натыйжаларды талдоо, системалаштыруу аркылуу окуучулардын тилдик компетенцияларын калыптандыруунун парадигмасы иштелип чыкты. Ал боюнча мектеп мугалимдерине семинарлар өткөрүлүп, түшүндүрүү иштери жүргүзүлдү.

Эксперименттик иштердин үчүнчү этабы (2016-2018-жылдар) текшерүүчү деп аталып, анда төмөнкү иш-аракеттер аткарылды.

Максаты	Окуучулардын тилдик компетенцияларын өркүндөтүү боюнча иштелип чыккан технологияларга оңдоо, толуктоолорду киргизүү, аларды практикада колдонууга сунуш кылуу.
Милдети	Оңдолуп, толукталган сабактын үлгүлөрү боюнча сабактарды өтүү, талкуулоо; Методикалык макалаларды жарыялоо; Сабактын моделдерин өркүндөтүү; Семинарларды өткөрүү.
Методдору	Мугалимдер, окуучулар менен аңгемелешүү; Суроолорго жооп алуу; Жазуу иштерин текшерүү; Сабактарга талдоо жүргүзүү; Тесттик текшерүү.
Жыйынтыктары	Окуучулардын тилдик компетенцияларын өркүндөтүүнүн дидактикалык негиздери аныкталды;

	Окутуунун иштелип чыккан технологияларына толуктоолор киргизилди; Тилдик компетенцияларды өркүндөтүүгө карата конкреттүү практикалык сунуштар иштелип чыкты.
--	---

Сүрөт 3.3. Эксперименттик иштердин текшерүүчү этабы

Калыптандыруучу этаптын натыйжасында иштелип чыккан парадигмага таянуу менен биз иштеп чыккан үлгүдөгү сабактар өтүлдү. Атайын үлгү менен сабак өтүлгөн класстар эксперименталдык класстар, ал эми кадимки салттуу сабактар өтүлгөн класстар байкоочу класстар болду. V-IX класстардын байкоочу жана эксперименталдык класстарында бардыгы болуп 650 окуучу (325 окуучу – эксперименталдык класс, 325 – окуучу байкоочу класс) катышты. Эксперименталдык класстарда К.К.Сартбаевдин методикасына таянуу менен биз сунуш кылган технологиялар боюнча сабактар өтүлдү. Байкоочу класстарда салттуу метод колдонулду.

Сабактар өтүлүп бүткөн соң, эки топтогу окуучуларга бирдей суроолор таратылып берилип, жооптор алынды. Алынган жоопторду текшерүү, талдоо менен эксперименталдык класстар менен байкоочу класстардын окуучуларынын жоопторунда айырмачылыктар аныкталды,

Берилген суроолор: 1. Тыбыш жасоочу органдар кайсылар? (кластер түзүү). 2. Берилген сүрөт боюнча текст түзгүлө. 3. Мурунчул уяң үнсүздөр кайсылар? 4. Үндүү тыбыш менен үнсүз тыбыштардын жасалышындагы негизги айырмачылык кайсы? 5. Тыбыш жасоочу органдарды билүүнүн кандай мааниси бар?

Алынган жыйынтыктар диаграмма түрүндө берилди (караңыз: диаграмма 3.2.).

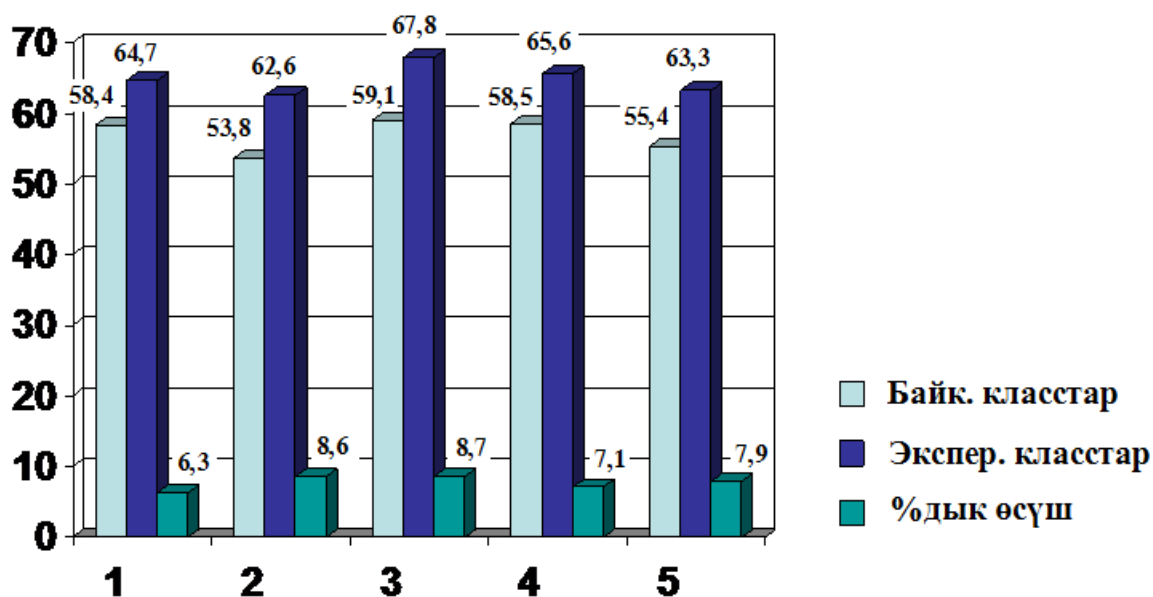

Диаграмма 3.2. Натыйжалардын салыштырмалуу көрсөткүчү.

Жыйынтык көрсөткүчтөр көрсөткөндөй, эксперименталдык класстардын окуучуларынын тилдик компетенциялары байкоочу класстарга караганда жогору экендиги айкындалды. К.К.Сартбаевдин методикалык мурастарын пайдалануу менен илимий-педагогикалык, методикалык азыркы жетишкендиктердин негизинде окуучулардын тилдик компетенцияларын өнүктүрүүгө өбөлгө түзүүгө болот деген жыйынтык чыгарылды.

Жалпы корутунду

Профессор Калкабай Калыкович Сартбаев – кыргыз тил илими менен кыргыз тилин окутуунун методикасы илимине өзгөчө салым кошкон тилчи-окумуштуу педагог жана мыкты устат. Ал аталган илимдер үчүн фундаменталдуу илимий-методикалык эмгектерди жазып, бир нече илимдин докторун, ондогон илимдин кандидаттарын даярдап чыгаруу менен кыргыз лингвистикасы менен кыргыз педагогикасында өзүнчө мектеп түптөгөн устат-негиздөөчү катары да тарыхта калат. Улуу педагогдун 70, 80, 90 жана 100 жылдык мааракелери Эл аралык деңгээлде белгиленип, аларга Казакстан, Өзбекстан жана Россиядан окумуштуу педагогдор катышкан, ондогон баяндамалар жасалган. Улуу педагогдун 100 жылдыгына карата өткөрүлгөн иш-чаралардын алкагында анын «Тандалган эмгектери» 756 бет көлөмүндө 2011-жылы басылып чыккан. Анда орус жана кыргыз тилдеринде жазылган негизги төрт эмгеги камтылган. Аталган ж.б. иш-чаралар, алардын натыйжалары профессор К.К.Сартбаевдин эмгектери мурдагы мезгилде союздун деңгээлинде таанылганын, мурастарынын актуалдуулугу жоголбой, бүгүнкү лингвистика жана бүгүнкү педагогика илими үчүн баалуу эмгектерден экендигин тастыктап турат.

Азыркы учурда кыргыз тилин окутуунун мазмуну тилдик, кептик жана маданият таанытуучулук деп үч компетенцияга ажыратылып аныкталгандыгы, тилди окутуу-үйрөтүү аталган компетенцияларга окуучулардын ээ болуусуна багытталгандыгы белгилүү. Профессор К.К.Сартбаевдин методикалык мурастары аталган компетенциялардын биринчисин, тилдик компетенциясын калыптандырып, өркүндөтүүгө толук кандуу кызмат кыла алат. Биз бул диссертациялык ишибизде окумуштуунун методикалык эмгектерин мектеп окуучуларынын тилдик компетенттүүлүктөрүн өркүндөтүүгө өбөлгө болгудай кылып толуктоо, кошумчалоо, өзгөртүүлөр менен кайрадан иштеп чыктык.

Мында кыргыз тилин окутуунун жалпы дидактикалык принциптеринин бири болгон тарыхый же тарыхка таянуу принциби негиз катары кызмат кылды. Эмгектерин талдап, толуктап, кошумчалап иштеп чыгуудан мурда окумуштуу-педагогдун кыргыз тилинин фонетикалык, морфологиялык жана синтаксистик окутуу боюнча концепцияларын талдап, аныктадык. Сунуш кылган ык-жолдору, каражаттары жана окутуу формалары терең талдоого

алынып, алардын алгылыктуу жактары аныкталды. Аныкталган жыйынтыктар азыркы талаптарга жараша толукталды жана өзгөртүлдү.

Профессор К.К.Сартбаев сунуш кылган ык-жолдор, каражаттар ж.б. кыргыз тилин окутуунун салттуу методикасы болуп, ал боюнча ондогон жылдар бою жүздөгөн мектеп окуучулары билим алып, тарбияланып келишкен. Бул боюнча мектеп мугалимдеринин бай тажрыйбалары топтолуп, алар мугалимдер арасында муундан-муунга берилип келе жатат. Кыргызстандын дээрлик бардык кыргыз тили мугалимдери ээ болгон бул салттан, бай тажрыйбалардан баш тартып, аларды жараксыздыкка чыгаруу мүмкүн эмес. Ошол эле учурда аларды дал ошол турушунда мындан ары колдоно берүүгө сунуштоо да туура эмес. Азыркы милдет мурастарды терең үйрөнүп, топтолгон тажрыйбаларды талдап, аларды азыркы күнгө, кыргыз тилин окутуунун азыркы заманбап талаптарына шайкеш кайрадан толуктап иштеп чыгып, эне тилин окутууну өркүндөтүүгө багыттоо, колдонуу болуп саналат. Биз бул иште ушул милдетти жүзөгө ашырууга аракет кылдык. Ал аракеттин алгылыктуу жана натыйжалуу экендигин жүргүзгөн педагогикалык эксперименттик иштер да көрсөттү.

Эксперименталдык жана байкоочу класстардын окуучуларынын берген жоопторун салыштырып, V-IX класстардын окуучуларынын тилдик компетенцияларын өнүктүрүүдө биз сунуш кылган окутуу технологияларын колдонууда артыкчылыктуу жана натыйжалуу экендигине ынандык.

Практикалык сунуштар:

1. Кыргыз тилин окутуунун жалпы дидактикалык принциптерин аныктап, практикада колдонууда башка принциптер менен биримдикте тарыхый принцибине да таянууну, профессор К.К.Сартбаевдин педагогикалык, методикалык мурастарын пайдаланууну сунуш кылабыз.

2. Кыргыз тилинин бөлүмдөрү (фонетика, лексика, грамматика ж.б.) өз-өзүнчө бөлүнүп окутулбастан, алар биз сунуш кылган тартипте бири-бири менен байланышта жана окуучулардын коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн өркүндөтүүгө багытталып, окутуунун мазмуну эмес, каражаттары катары алынышы шарт.

3. Окуучулардын тилдик компетенттүүлүктөрүн калыптандырып, өркүндөтүүдө профессор К.К.Сартбаевдин методикалык мурастарына таянуу менен иштелип чыккан технологияларды колдонууга сунуш кылабыз. “Кыргыз тилинин фонетикасын окутуу”, “Байланыштуу кепти окутуунун максат-милдети жана мазмуну”, “Лингвистикалык билимдер системасынын негизги структуралык элементтери”, “Тилдик түшүнүктөрдүн системасы”, “Окуучуларда тилдик түшүнүктөрдү кептик компетенция менен байланышта калыптандыруунун парадигмасы”, “Лингвистикалык түшүнүктөрдүн системасынын негизинде таалим-тарбия берүүнүн багыттары” боюнча сунуш кылынган маалыматтар практик-мугалимдердин ишин жакшыртууга кызмат кылат деп ишенебиз.

**Изилдөөнүн негизги жыйынтыктары төмөнкү эмгектерде
чагылдырылды:**

1. Аскар кызы, Ж. Профессор К.К.Сартбаевдин жарыялана элек эмгектеринен. [Текст] /Аскар кызы Ж./ “Билим жана тарбия”. М.Кашгари-Барскани атындагы Чыгыш университетинин илимий-педагогикалык журналы. №1-2. (5-6), 2005. 467-473- бб.
2. Аскар кызы, Ж. Профессор К.К.Сартбаев окуу программалары жөнүндө. [Текст] /Аскар кызы Ж./ Ж.Баласагын атындагы КУУнун жарчысы. 3-чыгарылышы, 2005. 136-138-бб.
3. Аскар кызы, Ж. Профессор К.К.Сартбаев жана кыргыз тили окуу китептери. [Текст] /Аскар кызы Ж./ Ж.Баласагын атындагы КУУнун жарчысы. 3-чыгарылышы, 2005. 134-136- бб.
4. Аскар кызы, Ж. Профессор К.К.Сартбаевдин илимий-педагогикалык мурастарын изилдөөнүн зарылдыгы. [Текст] /Аскар кызы Ж./ От кочевника до ученого. Бишкек, 2007. 57-58- бб.
5. Аскар кызы, Ж. К.К.Сартбаев жана А.Осмонкулов. [Текст] /Аскар кызы Ж./ Мамлекеттик тилди окутуунун актуалдуу маселелери. Проф.А.Осмонкуловдун 80 жылдык мааракесине арналган эл аралык илимий-практикалык конференциянын материалдары. 10.11.2006. Бишкек, 2007. 179-181-беттер. 56-61- бб.
6. Аскар кызы, Ж. Профессор К.К.Сартбаевдин био-библиографиясын кайра түзүүнүн зарылдыгы жөнүндө. [Текст] /Аскар кызы Ж./ Калкабай Калыкович Сартбаев. Макалалар жыйнагы. Бишкек, 2008. 149-152-бб.
7. Аскар кызы, Ж. Кыргыз тилин окутуунун методикасы илими жана профессор К.К.Сартбаев. [Текст] /Аскар кызы Ж./ Профессор К.К.Сартбаев жана азыркы филология илимдеринин актуалдуу маселелери. Профессор К.К.Сартбаевдин 100 жылдык мааракесине карата өткөрүлгөн эл аралык илимий-практикалык конференциянын макалалар жыйнагы. Бишкек: “Турар”, 2011. 52-58- бб.
8. Аскар кызы, Ж. Сатыбалды Наматов жана Калкабай Калыкович Сартбаев. [Текст] /Аскар кызы Ж./ Профессор К.К.Сартбаев жана азыркы филология илимдеринин актуалдуу маселелери. Профессор К.К.Сартбаевдин 100 жылдык мааракесине карата өткөрүлгөн эл аралык илимий-практикалык конференциянын макалалар жыйнагы. Бишкек: “Турар”, 2011. 44-51- бб.
9. Аскар кызы, Ж. Профессор К.К.Сартбаевдин методикалык мурастарынын изилдениш абалы. [Текст] /Аскар кызы Ж./ “Эл агартуу”. №3-4, 2011. 29-36- бб.
10. Аскар кызы, Ж. Мектеп окуучуларынын лингвистикалык түшүнүктөрүн калыптандыруунун жалпы теориялык маселелери. [Текст] /Аскар кызы Ж./ Ж.Баласагын атындагы КУУнун жарчысы. Атайын чыгарылыш. Бишкек, 2012. 266-270- бб.

11. Аскар кызы, Ж. (авторлош). Кыргыз тилин окутуунун методикасы профессор К.К.Сартбаевдин изилдөөсүндө. [Текст] /Аскар кызы Ж./ Ж.Баласагын атындагы КУУнун жарчысы. Атайын чыгарылыш. Бишкек, 2015. 266-272- бб.
12. Аскар кызы, Ж. К вопросу формирования у школьников языковой компетенции. [Текст] /Аскар кызы Ж./ Вопросы педагогики и психологии. Сборник по материалам XLIX международной научно-практической конференции. №4 (49). Часть I. Москва, 2016. <http://www.Internauka.org> Стр. 30-34.
13. Аскар кызы, Ж. Методические наследие профессора К.К.Сартбаева. [Текст] /Аскар кызы Ж./ Педагогические аспекты дошкольной и школьной педагогики. Сборник статей по материалам II международной заочной научно-практической конференции. Новосибирск. “Сибак”, 2016. <http://www.sibak/info> Стр. 82-56.
14. Аскар кызы, Ж. Развитие речи у учеников в исследованиях К.К. Сартбаева. [Текст] /Аскар кызы Ж./ Проблемы современной науки и образования. 2016. №.18(60). –Москва, 2016. www.elibrary.ru<http://www.ipil.ru/>. e-mail:admbestsite@yandex.ru. стр.84-86.
15. Аскар кызы, Ж. К.К. Сартбаев об обучении синтаксису. [Текст] /Аскар кызы Ж./ Проблемы современной науки и образования. 2016. №.18(60). –Москва, 2016. www.elibrary.ru<http://www.ipil.ru/>. e-mail:admbestsite@yandex.ru. стр.86-88.

Аскар кызы Жылдыздын “Орто мектептин окуучуларынын тилдик компетенцияларын өркүндөтүүдө профессор К.К.Сартбаевдин кыргыз тилин окутуу методикасына арналган эмгектерин колдонуу технологиялары” аттуу темадагы 13.00.02. – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз тили) адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Түйүндүү сөздөр: кыргыз тилин окутуунун методикасы, тилдик компетенция, лингводидактикалык негиздер, компетенттүүлүк, тилдик компетенттүүлүктү өнүктүрүү, окутуунун технологиясы, оозеки кеби, жазуу кеби.

Изилдөөнүн объектиси: орто мектепте кыргыз тилин эне тили катары окутуу процесси.

Изилдөөнүн предмети: профессор К.К.Сартбаевдин методикалык мурастарын тилдик компетенцияны өркүндөтүүдө колдонуу.

Изилдөөнүн максаты: профессор К.К.Сартбаевдин методикалык мурастарын орто мектепте кыргыз тилин окутууда V-IX класстардын окуучуларынын тилдик компетенттүүлүктөрүн өркүндөтүүгө колдонуунун технологияларын иштеп чыгуу, эксперименттик текшерүү аркылуу колдонууга сунуш кылуу.

Изилдөөнүн методдору: илимий изилдөөлөрдү теориялык-методологиялык талдоо; нормативдик документтерди окуп үйрөнүү; байкоо, анкета, тестирлөө, аңгемелешүү, алдыңкы тажрыйбаларды үйрөнүү, анализ, синтез, моделдөө, педагогикалык эксперимент.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы: профессор К.К.Сартбаевдин кыргыз тилин окутуунун методикасы боюнча калтырган методикалык мурастарын окуп-үйрөнүү, талдоо, жалпылаштыруу менен V-IX класстардын окуучуларынын тилдик компетенттүүлүктөрүн жакшыртууга колдонуунун заманбап технологияларын иштелип чыгышы, алардын келечектүү перспективаларынын аныкталышы менен түшүндүрүлөт. Ошондой эле кыргыз тилин окутууда тарыхый принципти колдонуунун мааниси, талаптары тууралуу да алгачкы жолу сунуштар берилет.

Изилдөөнүн практикалык мааниси: профессор К.К.Сартбаевдин кыргыз тилин окутуунун методикасы боюнча иштеп чыккан эмгектери кыргыз тилин окутууга коюлуп жаткан азыркы талаптарга ылайык компетенттүүлүктөргө негиздеп окутууга карата кайрадан иштелип чыкты. Аларды практикада, сабак процессинде колдонууга болот жана V-IX класстардын окуучуларынын тилдик компетенттүүлүктөрүн жакшыртып, өркүндөтүүгө кызмат кылат. Бул багыттагы максаттарды ишке ашырууга кызмат кылган конкреттүү сабактардын үлгүлөрү иштелип чыгып, сунуш кылынды. Кыргыз тилин окутуунун каражаты катары грамматикалык материалдарды окутуунун алгылыктуу технологиялары иштелип чыкты.

Резюме

диссертационной работы Аскар кызы Жылдыз «Технологии использования трудов профессора К.К.Сартбаева, посвященных методике преподавания кыргызского языка в развития языковой компетенции учащихся средней школы» на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02. – теория и методика обучения и воспитания (кыргызский язык).

Ключевые слова: методика преподавания кыргызского языка, лингводидактические основы, педагогические технологии обучения, формирование языковой компетенции, компетентность, развитие устной и письменной речи.

Объект исследования: процесс совершенствования методики преподавания кыргызского языка как родного в средних школах Кыргызстана.

Предмет исследования: методическое наследие профессора К.К.Сартбаева в формировании и совершенствовании языковой компетенции учащихся при обучении кыргызскоому языку.

Цель исследования: разработка технологии использования методического наследия профессора К.К.Сартбаева в методике преподавания кыргызского языка в V-IX классах школ Кыргызстана для формирования языковой компетентности учащихся и определение ее эффективности в ходе экспериментального обучения.

Методы исследования: анализ теоретико-методических научных исследований; изучение нормативных документов; наблюдение, анкетирование, тестирование, собеседование, изучение передового опыта, анализ, синтез, моделирование, педагогический эксперимент.

Научная новизна исследования заключается в том, что впервые: на основе изучения, анализа и обобщения методического наследия профессора К.К.Сартбаева по методике преподавания кыргызского языка разработана современная методическая технология для формирования языковой компетентности учащихся V-IX классов при обучении кыргызскоому языку; определены перспективы дальнейшего исследования данной проблемы в теоретическом и практическом аспектах; выработаны методические рекомендации по совершенствованию методики преподавания кыргызского языка.

Практическая значимость исследования: экспериментальным путем выявлена эффективность разработанной на основе методического наследия профессора К.К.Сартбаева по методике преподавания кыргызского языка технологии обучения кыргызскоому языку как родному учащихся V-IX классов на основе компетентностного подхода в соответствии с современными требованиями. Разработанная технология обучения грамматике содействует совершенствованию общей методики преподавания кыргызского языка на компетентностной основе, в частности формированию языковой компетенции учащихся.

Resume

dissertation of Askar kyzy Zhyldyz on the theme "Technologies of application of the works of professor K.K. Sartbaev devoted to the method of teaching the Kyrgyz language in the development of language competence of high school students" 13.00.02 - specialty theory and methodology of teaching and upbringing (Kyrgyz language) for sowing the scientific degree of candidate of pedagogical sciences.

Key words: Kyrgyz language, teaching, didactics, language competence, interactive methods, competence, teaching technologies, oral speech, written speech.

Object of the study: the process of teaching the Kyrgyz language in secondary school.

The subject of the study: the methodological heritage of Professor K.K.Sartbaev, its practical application.

The purpose of the research: development of technologies for applying the methodological heritage of Professor K.K.Sartbaev in teaching the Kyrgyz language in secondary school for the development of language competence of students, development of recommendations for their use.

Research methods: analysis of theoretical and methodical scientific research; study of normative documents; observation, questioning, testing, interviewing, studying of best practices, analysis, synthesis, modeling, pedagogical experiment.

The scientific novelty of the research is to study, analyze and generalize the methodological heritage of Professor K.K.Sartbaev on the methodology of teaching the Kyrgyz language, the development of modern technologies for the development of language competence of students and the definition of prospects. In addition, recommendations are given on the application of the principle of historicism in the teaching of the Kyrgyz language, its meaning and requirements.

Practical significance of the study: Additions have been made to the concept of Professor K.K.Sartbaev on the methodology of teaching the Kyrgyz language in accordance with modern requirements on the basis of a competence approach. They can be applied in practice, in the educational process and aimed at improving and improving the language competence of students. To implement the goals in this direction, samples of specific lessons have been developed and recommended. As a means of teaching the Kyrgyz language, effective technologies for teaching grammatical material have been developed.